

постійно поповнювалися та вдосконалювалися знання з зоології ембріології та геології південних провінцій Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія освіти, науки і техніки в Україні: Друга конференція молодих вчених та спеціалістів: матеріали конференції Укр. Акад. аграрних наук, відп. За вип Коваленко С. Д. - К.: ІАЕ УААН, 2004.-230 с.
2. Історія Одеси. Гол. ред. В. Н. Станко.-Одеса: Друк, 2002.- 560 с.: ил.
3. Herlihy Patricia Odessa: A history, 1794-1914.- Cambridge Harvard.: Univ. press, 1986.-411 p.: tap bot.- Bibliografy: p 360 – 394.- s. pr.
4. Императорский Новороссийский университет в 1913 году. Извлечение из отчета о состоянии и деятельности университета, сообщенное по поручению Совета на тор-жественном акте проф. В. Н. Образцовым.-Одесса, 1914.-13 с.
5. Маркевич А.И. Двадцатилетие Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890.
6. Одесский университет за 75 лет (1865-1940). Председатель ред. совета университета проф. А. А. Савчук. Отв. ред. проф. К. П. Добролюбский. - Одесса, 1940. -26 с.
7. Статут Новороссийского общества естествоиспытателей.- Одесса, 1885.- 46 с.
8. Бучинский П. Краткий очерк возник-новения и научной деятельности Новорос-сийского общества естествоиспытателей (за 1870-1895) // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей.- Одесса, 1911, т. 37, вып 2; с. I-XLVII.
9. Отчеты о деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей (в одной брошюре).- Одесса, за 1886-1905; за 1879-1884; за 1877; за 1878-1884, 1906.- 64 с.
10. Новороссийский университет в воспоминаниях современников под. ред. В.А. Смынты-на.- Одесса: Астропринт, 1999.-296 с. - (Из исто-рии Одесского университета).

Батов И.В. *Зарождение и начало научной деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей. Статья посвящена проблеме развития естественных наук на юге Российской Империи во второй половине XIX века. Проанализирована существенная необходимость развития естественных наук в форме возникновения соответствующих обществ, в частности Новороссийского общества естествоиспытателей, и их основная деятельность.*

Batov I.V. *Origin and the beginning of scientific activity of the Novorossisk society of naturalists. Article is devoted a problem of development of natural sciences in the south of the Russian empire in second half of XIX-th century. Essential necessity of development of natural sciences in the form of occurrence of corresponding societies, in particular the Novorossisk society of naturalists and their primary activity is analysed.*

УДК 069(091):69.14

МУЗЕЙ ХАРКІВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Кушлакова Н.М., канд. іст. наук, доц.

(Західнодонбаський інститут економіки і управління)

У роботі досліджено процес організації, відкриття та діяльності музею Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ). Проаналізовано роль членів Ради в цьому процесі. Встановлено й розкрито факти співпраці відомих підприємців кінця XIX - початку XX ст. з Харківським відділенням РТТ та їх внесок у створення музею.

Відтворюючи історію створення та відкриття музею при Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ), спочатку слід звернутись до історії промислових та науково-технічних музеїв взагалі.

Перші промислові музеї представляли собою постійні виставки зразків промислових виробів, сировини, інструментів та машин, представлених оригіналами, моделями, кресленнями або рисунками. Створювались музеї з метою популяри-

зачії новітніх досягнень в галузі техніки та промисловості шляхом проведення екскурсій, публічних лекцій, друку популярних видань та організації бібліотек. Всі ці заходи сприяли розповсюдженню професійної освіти серед ремісників, дрібних промисловців, робітників. Не менш важливим фактором було й те, що промислові музеї створювались при різноманітних технічних ус-тановах: університетах, тех-нічних школах та суспільно-наукових об'єднаннях [11].

На Заході перший промисловий музей було відкрито в кінці XVIII ст. у Парижі – Консерваторія мистецтв та ремесел (1793 р.) – при місцевому ботанічному саду для всіх галузей природничих наук. У Російській імперії в цей час предмети, що демонстрували сучасні досягнення науки та техніки, розміщувались лише в приватних колекціях (Петра I, Д.М. Голіцина), а також були представлені в Петербурзькій Кунсткамері, Ермітажі або в модель-камері Вільного економічного товариства. На початку XIX ст. при Департаменті мануфактур та торгівлі Міністерства фінансів було засновано мануфактурний музеум для ознайомлення представників молодії буржуазної еліти з новітніми технічними досягненнями. Але лише на початку 70-х років на території Російської імперії почали відкриватись музеї, які слугували інтересам саме промисловості, сприяючи розвитку науки та техніки [9].

На основі експонатів Політехнічної виставки 1872 р. за ініціативою Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії було відкрито Політехнічний музей, один з найбільших музеїв науки та техніки у світі. Аналогічно було створено й музей Прикладних знань в Соляному містечку, взявши за

основу експонати Всеросійської промислової виставки 1870 р. Ініціатором створення цього музею виступило Російське технічне товариство (РТТ), яке приймало активну участь в організації та проведенні вказаної виставки. РТТ розпочало свою діяльність в 1866 р. після затвердження Статуту, в якому вже тоді було закладено ідею створення промислового музею. Так, в § 1 першої глави визначено мету товариства, а одним із засобів для її досягнення в § 2 намічено: «5) *устройство выставок мануфактурных и заводских изделий...*» [10, 107]. Імператорське Російське технічне товариство, створивши розгалужену систему відділень на теренах Російської імперії, сприяє організації та відкриттю промислово-технічних музеїв у всіх своїх провінційних відділеннях.

Саме процес створення, відкриття та діяльності музею при Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства став предметом дослідження, результати якого викладено в даній роботі.

Російське технічне товариство відкрило Харківське відділення на підставі «Инструкции Харьковскому отделению Императорского Русского технического общества», яку було затверджено в засіданні загальних зборів РТТ 5 грудня 1879 р. [8]. Цей основоположний документ містить параграфи, подібні до пунктів Статуту РТТ, де також закладено ідею відкриття музею. Як бачимо в «Инструкции», після формулювання мети та задач (§§1, 2) у §3 регламентовано: «с) *устройство выставок мануфактурных и заводских изделий...*» [8, 118]. Із протоколів засідань загальних зборів та зборів Ради ХВ ІРТТ стає очевидним той факт, що питання відкриття музею було актуа-

льним для членів товариства з перших днів його існування. Перше засідання членів Харківського відділення відбулося 24 квітня 1880 р. і товариство розпочало свою діяльність, а у вересні місяці поточного року перед членами Ради товариства було порушено клопотання про заснування при ХВ ІРТТ швацької та в'язальної бібліотеки. Тому в засіданні 8.09.1880 р. Рада товариства приймає рішення: розгляд питання винести «в общее собрание об учреждении при обществе техническо-ремесленного музея и библиотеки», а також постановляє: «обратиться с просьбой к городу об отводе бесплатного помещения как для техническо-ремесленной библиотеки, так и для музея Общества» [1]. Як бачимо, клопотання стосувалось відкриття музею та бібліотеки в одному приміщенні, бо основне призначення цих інституцій вбачалося в розповсюдженні технічних знань серед населення міста Харкова та регіону.

На той час ХВ ІРТТ не мало власного приміщення для проведення засідань загальних зборів та Ради, де можна було б розмістити також бюро товариства, бібліотеку та музей, у яких кількість одиниць зберігання поповнювалась швидкими темпами. Означене питання стосовно окремого приміщення для бібліотеки та музею було розглянуто в засіданні загальних зборів товариства 21.09.1880 р., в якому «Председатель Совета просит общее собрание уполномочить Совет ходатайствовать перед Харьковским городским общественным управлением об отводе бесплатного помещения в одном из городских зданий для предполагаемого музея и библиотеки общества» [1]. Таке клопотання було порушено перед Харківською міською управою, в якому було висунуто наступні аргументи: постійне приміщення необхідне не лише для загальних та поточних зборів, а й для занять секретаря (бюро товариства тимчасово розміщувалось в його кварти-

рі); накопичено велику кількість книг та матеріалів, одержаних в дар від сім'ї Носових та Вітте, для зберігання яких слід виділити окреме приміщення.

Крім того, наголошувалось в засіданні Ради товариства 5.12.1880 р., «...настоящая разбросанность занятий отделения в разных помещениях не может хорошо отразиться на ходе дел отделения. Как члены общества, так и посторонние лица, желающие воспользоваться услугами отделения, получают разные справки и проч. не знают, куда за всем этим обратиться» [1]. Опікуючись нагальною поточною проблемою, члени Ради вирішили з свого боку самостійно відшукати потрібне приміщення, тому було доручено членам товариства «А.И. Шимкову и И.К. Грищенко переговорить с директором городского Купеческого банка и с Председателем Биржевого комитета относительно возможности занятия сего помещения» [1].

Позитивне рішення такого важливого для Харківського відділення питання надійшло до товариства лише 26.04.1881 р., коли в засіданні загальних зборів було зачитано рішення Харківської міської управи від 11 березня за № 1283, яке містило повідомлення про те, що біржова зала буде вільна у червні місяці поточного року для розміщення технічного музею ХВ ІРТТ.

Подальша діяльність Ради товариства була направлена здебільшого на перевезення експонатів і книг в нове приміщення та облаштування музею та бібліотеки Харківського відділення. Тим більше, що на перших порах ця діяльність не вимагала від товариства значних грошових витрат. Члени Ради були впевнені (наголошувалося у звіті про діяльність ХВ ІРТТ за 1880-1881 рр.), що більшість фабрикантів, заводчиків та представників торгівельного стану не відмовляться прислати до музею предмети свого виробництва або своєї торгівлі. Тому в засіданні Ради відділення 6.01.1882 р. було

винесено рішення: «5. Поручить секретарю обратиться к фабрикантам и заводчикам нашей местности, а также и другим лицам по его усмотрению с просьбой принять участие в составлении музея технических производств» [2]. Ці сподівання не були безпідставними, тому що Харківське відділення було створено за ініціативою саме технічної інтелігенції, представники якої працювали в різних галузях господарства й були зацікавлені в розвитку своїх підприємств зокрема, і всього регіону Півдня Російської імперії в цілому. Тому, залучені до діяльності ХВ ІРТТ, вони всіляко підтримували його ініціативи.

Початкові кроки до створення перших експозицій музею вже було зроблено – на протязі 1880-1881 років діяльності дійсними членами товариства М.С. Авдаковим, П.Д. Давидовим і О.Г. Вітте, а також гірничим інженером А.О. Носовим пожертвовано для майбутнього музею власні колекції, але за відсутністю необхідного приміщення вказані дарунки знаходились тимчасово у своїх господарів. Тепер, коли ситуація змінилась, товариство звернулось до меценатів з проханням якнайшвидше надіслати обіцяні колекції, серед яких найбільш цінною в будь-якому сенсі цього слова була мінералогічна колекція Анемподиста Олексійовича Носова.

Про важливість та значення цього пожертвування в справі організації та відкриття музею Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства наголошував секретар Ради І.Й. Фесенко у грошовому звіті про влаштування музею: «Благосклонное предоставление Харьковскою думою настоящего помещения в пользование технического общества на половину осуществило желание совета, любезное же пожертвование богатой коллекции нашему обществу инженером Носовым дало возможность надеяться на близкое осуществление другого желания Совета» [2].

Слід наголосити на тому факті, що до вказаної колекції А.О. Носовим було складено детальний каталог, також подарований музею Харківського відділення, а пізніше надрукований в «Записках» [4].

Даний каталог був зручний у користуванні, бо містив потрібну нумерацію експонатів (№ за порядком, № зразка за загальним каталогом, № зразка за місцевим каталогом), а також мав логічно побудовану структуру.

Крім назви мінералу в каталозі подано відомості про місце знаходження родовища чи копальні, а також різнопланові зауваження щодо зовнішнього вигляду, розташування пластів, дати видобутку та способів використання.

Анемподист Олексійович Носов на протязі майже десяти років виступав меценатом по відношенню до ХВ ІРТТ, а 8 березня 1889 р. він раптово пішов з життя. У засіданні Ради товариства 11 березня 1889 р. це повідомлення було прийняте з великою скорботою; віддаючи належну шану почесному члену ХВ ІРТТ члени товариства вирішили: «отслужить панихиду 19 марта в воскресенье в университетской церкви, о чем и известить гг. членов общества и разослать повестки с приглашением пожаловать в заседание, имеющее быть по окончании панихиды в помещении музея...» [5, 73]. Вказане засідання загальних зборів Харківського відділення розпочалось ушануванням пам'яті покійного вставанням. Після чого А.Ф. Мевіус прочитав підготовлений ним некролог про життя та діяльність почесного члена Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства А.О. Носова. Рішенням загальних зборів даний некролог було надруковано в «Записках» [5, 3-5] та в «Горнозаводском листке».

Отже, як видно з вищевикладеного, початок у справі створення та відкриття музею було покладено в перший рік діяльності ХВ ІРТТ, а наступний 1882 рік став взагалі вирішальним. Стосовно ак-

тивності та винахідливості членів Ради товариства з цього питання віднайдено та побудовано в хронологічній послідовності досить цікаві факти.

Так, у засіданні Ради ХВ ІРТТ 22 вересні 1882 р. «*ввиду дошедших слухов о возможности приобретения для музея отделения некоторых предметов промышленности и торговли, бывших на Московской политехнической выставке*» [2] було зразу ж вирішено звернутись в комітет розпорядників виставки гірничопромисловців Півдня Росії, а також до окремих осіб-респондентів цієї виставки (Пастухова, Кошкіна, Юза, Карпова, Поля) з проханням пожертвувати в музей відділення предмети, виставлені ними на виставці. Розуміючи, що позитивне вирішенні цього клопотання вимагатиме деяких витрат на перевезення експонатів із Москви до Харкова, було вирішено також скликати термінові загальні збори на 2.10.1882 р., доручивши секретарю скласти доповідь про асигнування необхідної суми. Але призначені збори не відбулися, зважаючи на відсутність достатньої кількості членів товариства. Тому Рада товариства вже на наступний день (3.10.1882 р.) проводить позачергове засідання, в якому за пропозицією М.С. Авдакова вирішили: «*просить г. секретаря ехать в Москву за получением пожертвованных предметов, ассигновать в его распоряжение 500 р.с. При этом г. секретарем было заявлено, что он готов исполнить поручение совета, при чем все расходы по его поездке он принимает на свой счет, исключая суммы, необходимой для упаковки и пересылки вещей*» [2]. До речі, посаду секретаря товариства на той час обіймав Іван Йосипович Фесенко (харківський Міський голова), який, не зволікаючи часу, відправився до Москви. За час перебування у відрядженні він домовився про пожертвування для музею ХВ ІРТТ речей, загальна вартість яких може бути обчислена не менш ніж 1000 крб. сріб-

лом, причому витрати товариства на транспортування, упакування та установку в Харкові пожертвованих предметів будуть складати близько 200 крб. ср., з огляду на те, що перевезення предметів, по всій імовірності, буде зроблено безкоштовно (протокол засідання Ради від 20.10.1882 р.) [2].

Довгоочікуваний вантаж загальною вагою 500 пудів прибув до Харкова 1 листопада поточного року, але виникли деякі розрахункові ускладнення з управлінням Курсько-Харківсько-Азовською (К-Х-А) залізницею, яке вимагало сплати 195 крб. ср. за провіз. На протязі майже трьох тижнів секретар товариства займався вирішенням цього питання, подавши клопотання на ім'я управляючого К-Х-А залізницею, де було наголошено на тому, що «*означенный груз всецело поступает в пользу музея Харьковского отделения, а потому вполне основательно снять наложенный платеж за провоз, так как музей не имеет ровно никаких средств и в дальнейшем будущем может оказать несомненную пользу развитию промышленности и торговли на юге России*» [2]. Незабаром Рада товариства одержала відповідь управляючого про позитивне вирішення даного клопотання.

Як свідчать подальші події активна діяльність всіх членів товариства на чолі з Радою ХВ ІРТТ мала гідне завершення.

Музей Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства було відкрито 22.01.1883 р.. стараннями та зусиллями членів товариства з одного боку, та пожертвуваннями меценатів, на зразок А.О. Носова, з іншого. Представники різних верств населення та різних галузей господарства підтримували ідею створення музею, бо його діяльність споконвічно була направлена як на розповсюдження технічних знань, так і на сприяння технічному розвитку та освоєнню природних багатств Донецького басейну. Серед жертводавців можна виділити таких осіб як Микола Миколайович

Летуновський, Олексій Гаврилович Гусарев, Михайло Гнатович Яшевський.

Після такого активного початку протягом наступного 1883 р. у діяльності Харківського відділення настав період, коли до музею практично не надійшло жодного експонату, тому в засіданні загальних зборів членів товариства від 20.04.1883 р. приймається рішення: *«3. В видах необходимости пополнения музея, совет постановил ходатайствовать пред собранием об ассигновании на будущий 1883/84 год двухсот р.с. для приобретения предметов, достойных быть помещенными в стенах музея, согласно усмотрению совета...»*[2].

У цей складний період на допомогу ХВ ІРТТ знову прийшов почесний член товариства А.О. Носов, який подарував колекцію гірничо-геодезичних інструментів, які використовувалися гірничими інженерами братами Носовими при інструментальній зйомці й нівелюванні, а також при складанні гірничопромислової карти західної частини Донецького кам'яновугільного басейну.

Під керівництвом і контролем самого А.О. Носова було складено до подарованої колекції «Каталог горно-геодезическим інструментам, пожертвованным инженером Носовым, для музея Харьковского отделения Русского технического общества», в кінці якого меценат зробив особистий запис: *«По сему каталогу 20 номеров горно-геодезических инструментов, с полными приборами для инструментальной съемки и составления горнопромышленных карт, пожертвованы мною, по самой низшей оценке, всего на тысячу восемьсот сорок один рубль. 30 мая 1884 года. Горный инженер Статский советник Анемподист Алексеевич Носов»* [3].

Каталог було вміщено в додатку першого випуску четвертого тому «Записок», які вийшли з друку в 1887 році. Самі «Записки» на сьогодні складають велику бібліографічну рідкість, а цін-

ність каталогу важко переоцінити, бо він містить не лише перелік вищезазваних геодезичних інструментів, а й короткі анотації до них: детальних опис, інструкції до використання, ціна та цінність, виробник та місце виробництва.

Наступне пожертвування, що одержав музей товариства, надійшло 24.01.1885 р. також від А.О. Носова, яке супроводжувалось заявою почесного члена: *«Препровождая при сем пожертвованную мною коллекцию карт, планов, чертежей, атласов, книг, брошюр, рукописей и документов, всего ценностью на 9137 р., относящихся преимущественно до горной промышленности и расположенных в систематическом порядке – по отделам, в прилагаемом подробном каталоге, который покорнейше прошу удостоить напечатанием, подобно напечатанному ранее – представленному мной каталогу пожертвованной геодезической инструментальной коллекции на сумму 1841 р. или печатаемому каталогу в настоящее время, тоже пожертвованной мною минералогической коллекции – на сумму до 4-х тысяч р.; так, чтобы по напечатании каталоги представили одно общее, весьма ценное (на сумму до 15 тыс. р.) пожертвование трех значительных коллекций, составляющих в совокупности полную монографию для горного дела в южной России»* [6].

У звіті про діяльність ХВ ІРТТ за 1884-1885 рр. підкреслювалось, що зазначені пожертвування А. О. Носова становлять неоцінений внесок у музей товариства, який є сховищем і власником майже всього, що тільки є на сьогодні в літературі про Донецький кам'яновугільний басейн. Подаровані карти, плани, креслення, рукописи та записки містять у собі багато нового матеріалу про геологію й історію розвитку гірничої промисловості Донецького басейну, а *«в виду предстоящих научных исследований этого края и составления новой пластовой горнопромышленной карты Донець-*

кого бассейна библиотека теперь может оказать существенное содействие будущим исследователям Донецкого бассейна» [6]. Як бачимо, експонати музею накопичувалися не лише з метою ознайомлення відвідувачів з новітніми технічними досягненнями та багатствами рідного краю, а й для створення науково-довідникової бази, яка сприятиме в найближчому майбутньому проведенню досліджень Донецького басейну та освоєнню його природних багатств.

На протязі цього звітного року музей істотно поповнився різноманітними пожертвуваннями від дружини А.О. Носова Олександри Олексіївни Носової, Лазаря Яковича Полякова, від правління товариства В.І. Рагозін і К^о Г., Зільбермана, Л.Л. Козловського.

В наступному 1885-1886 році музей ХВ ІРТТ продовжував поповнюватись різноманітними експонатами, а паралельно із цим проводилась активна робота з пошуку інших шляхів збільшення запасів музею. Так, Правління товариства Харківського цукрово-рафінадного заводу пожертвувало музею Харківського відділення вітрину горіхового дерева з дзеркальним склом, але за означеної умови: тимчасове користування до тих пір, поки вона не знадобиться правлінню означеного товариства.

Значна кількість експонатів, як видно зі звіту про діяльність ХВ ІРТТ за 1886-1888 рр., надійшла в дар музею Харківського відділення від різних експонентів VIII-го відділу сільськогосподарської виставки в Харкові. Найбільш значним було пожертвування М.М. Летуновського й Сло-в'янських солепромисловців, які подарували не лише зразки солі, а й особливо оригінально виготовлену вітрину із солі.

Крім змістовної частини музею на окрему увагу заслуговує робота Ради товариства з вирішення проблеми власного приміщення для музею. Маючи таку велику кількість експонатів не дивно, що музей ХВ ІРТТ постійно відчував тісно-

ту й недостатність приміщення. Як уже наголошувалось вище, музей було відкрито 22.01.1883 р. при наявності власного приміщення, з одного боку, та необхідної кількості експонатів з іншої. Перша експозиція музею розміщувалась в приміщенні старої біржі, яку було надано ХВ ІРТТ під бюро товариства та музей у безкоштовне користування в 1882 році. Але вже у звіті про діяльність Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства за 1884-1885 рік читаємо наступне: *«Перечислив все приращения библиотеки музея, совет считает необходимым довести до сведения общего собрания о крайней тесноте помещения для библиотеки и музея» [3]. При чому тіснота приміщення стала на стільки великою перепоною в діяльності музею, що на протязі наступного 1885-1886 року Радою ХВ ІРТТ не було прийнято жодного заходу стосовно збільшення колекції музею. Виходячи з цього рішенням загальних зборів ухвалено звернення до міської Громадської управи про з'єднання музею Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства з міським художнім музеєм. Як видно зі звіту про діяльність ХВ ІРТТ за поточний рік *«просьба совета была уважена и нашему музею предстоит в ближайшем будущем перейти в новое помещение, заново отделанное, где прежде помещалась гостиница Англия».* І вже в листопаді 1886 р. музей і бібліотеку товариства було перенесено в нове приміщення, на що Радою асигновано 75 крб. ср.*

Нове приміщення було більш зручним і вигідним для музею товариства, бо знаходилось в центрі міста поруч з університетом і розміщувалось у будівлі міського художньо-промислового музею: *«Количество предметов, коими располагает музей столь значительно, что, занимая три обширные залы едва может, с полным удобством, разместить все свои коллекции; вот почему, в виду тес-*

ноты помещения дальнейшее развитие музея может до некоторой степени значительно затормозиться» [3]. Кількість експонатів музею складала на той час таку велику кількість, що вимагала не лише значних площ для їх розміщення, а й введення посади консерватора музею, який відповідав би як за збереження музею та приведення його у визначену систему, так і за складання повного докладного каталогу. До цього часу означені зоб'язки виконувала бібліотекар та діловод Харківського відділення А.Н. Хижнякова, яка склала не лише детальний повний каталог бібліотеки товариства, а й каталог музею, але, як наголошується у звіті про діяльність ХВ ПРТТ за 1886-1888 роки, *«менее было бы желательно, чтобы кто-либо из гг. членов взял бы на себя труд пересмотреть все коллекции нашего музея и установить строго научную систему размещения всех предметов музея»* [7]. Виконання цього рішення загальних зборів було покладено на дійсних членів товариства А.Ф. Мевіуса та А.Д. Чирикова.

Вищезгадане приміщення було надано в користування Харківському відділенню безкоштовно, але всі члени товариства розуміли, що це знову ж таки тимчасово: рано чи пізно це приміщення необхідно буде звільнити за вимогою міста або воно з часом стане затісним для експонатів музею. Логічно в такій ситуації визріло рішення про придбання свого власного постійного приміщення, але фінансовий стан товариства не дозволяв у короткий проміжок часу вирішити позитивно це питання. Виходячи з цього, на одному з останніх засідань (18.10.1886 р.) звітного періоду Рада відділення приймає рішення: *«немедленно же ходатайствовать пред общим собранием о том, чтобы во 1-х, была разрешена добровольная подписка пожертвованной на устройство здания для музея и библиотеки отделения, и во 2-х, чтобы общее собрание поручило Совету отделения*

принять все зависящие от него меры к образованию капитала для постройки вышеупомянутого здания для музея и библиотеки отделения. Счет собираемого таким образом капитала должен быть вестен особо и отнюдь не может быть употребляем на общие расходы по отделению» [3]. Рішення про відкриття при Раді товариства підписки пожертвувань на побудову та облаштування будівлі музею та бібліотеки Харківського відділення було прийняте без зволікань вже в засіданні загальних зборів товариства 11.04.1887 р.

Капітал товариства на спорудження музею започаткував внесок цукрозаводчика І.Г. Харитоненка на суму 1000 крб. ср., і цей вчинок підприємця не випадковість і не єдиний акт доброчинності. Іван Герасимович Харитоненко – син простого селянина-чумака, а пізніше – один з головних членів синдикату рафінадних цукрозаводчиків Російської імперії, страховий капітал його підприємств складав 1 млн. крб. Продукція заводів торгової фірми «Харитоненко и сын» вирізнялась високою якістю й заслужено одержала визнання як вітчизняних, так і зарубіжних споживачів. При цьому – людина скромна й порядна, справжній патріот своєї держави. Він щедро виділяв великі кошти на благодійність: дитячий притулок і його утримання в Сумах (240 тис. крб.), споруджено гуртожиток для студентів Харківського університету (близько 100 тис. крб.) і Троїцький собор у Харкові, побудовано реальне училище в Сумах і т. ін. [12].

Наступне поповнення грошового рахунку в сумі 1000 крб. на спорудження музею було зроблено XIII з'їздом вуглепромисловців, який проходив в Харкові в листопаді 1888 р., про що повідомлено в засіданні загальних зборів Харківського відділення 11.12.1888 р. й прийнято наступну резолюцію: *«...поручить казначею вести особый счет пожертвованной, поручить ему все поступающие денежные*

пожертвования, по мере их накопления в пределах от 50 и более рублей, обращать в процентные бумаги» [7].

Члени архітектурного відділу Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства, сподіваючись на накопичення достатнього капіталу для спорудження музею, з свого боку за власною ініціативою працювали над створенням проєктів цієї будівлі. Так, до уваги членів Ради товариства в засіданні 4.02.1889 р. членом відділення С.І. Загоскіним було запропоновано 3 варіанта проєкту будівлі музею, після обговорення яких винесено рішення: *«одобрить в принципе два составленных проекта здания музея (одноэтажное и двухэтажное) представит таковые на утверждение общего собрания, при чем просит собрание ходатайствовать пред Харьковскою городскою думою об отводе места для постройки здания музея. Что касается до места, пригодного для сооружения музея, то по мнению совета наиболее пригодное место находится в конце театрального сквера, против детского приюта, или на площадке зади Рождественской церкви» [5].*

Як бачимо, плани у товариства стосовно майбутнього музею були далекоглядними й небезпідставними, але життя внесло свої корективи: на протязі двох років (1888-1890 рр.) не надійшло жодного пожертвування на рахунок для спорудження музею, тому його розвиток дещо загальмувався. А у зв'язку з тим, що приміщення музею вже затісне для всіх його експозицій, *«приобретение новых предметов несколько не способствовало бы улучшению музея, так как всякий новый предмет пришлось бы иметь лишь на хранении в складе, не имея возможности сделать его доступным для пользования лиц, посещающих музей» [5].* Щоб якось поживавити процес накопичення коштів, деяким членам товариства були видані книжки для збору пожертвувань на спорудження музею

технічного товариства. Але й цей захід не приніс очікуваних результатів, про що свідчать відомості зі звіту про діяльність ХВ ІРТТ за 1888-1890 рр.: *«...дальнейшее развитие музея приостановилось и главным образом по ограниченности помещения. Бывшее предположение устройства постоянной выставки образцов заводской и мануфактурной промышленности, к сожалению не осуществилось, а вместе с тем исчезла надежда на переход музея в более обширное помещение, чем то, которое он занимает в настоящее время, так как при означенной выставке предполагалось поместить и самый музей» [5].*

Підводячи підсумки всього вищевикладеного слід відмітити наступне:

- музей ХВ ІРТТ став тією інституцією, де були зосереджені зразки новітніх досягнень науки й техніки як місцевого, так і іноземного походження;

- у діяльності музею реалізовано одну з головних задач товариства: сприяти розповсюдженню технічних знань;

- у процесі створення та діяльності музею приймали активну участь не лише члени товариства, а й представники творчої інтелігенції південного регіону, передові промисловці, фабриканти й заводчики;

- музей і бібліотека Харківського відділення були власниками й хранителями всього того матеріалу (карти, креслення, книги, зразки мінералів та приладів), який існував на сучасному етапі щодо геології та історичного розвитку гірничої промисловості Донецького басейну.

Як бачимо, сподівання членів ХВ ІРТТ на створення та відкриття музею, який сприяв би не лише розповсюдженню та популяризації технічних знань, а й розвиткові промисловості Донецького басейну, зокрема, та всього Півдня Російської імперії взагалі, виправдалися.

На жаль, доля всього музею або його окремих експонатів на сьогодні поки що невідома, що залишає широке поле для подальшого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества. – 1881. – Год 1. – Вып. 1.
2. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1883. – Вып. 4
3. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1887. – Т.4. – Вып. 1
4. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1885. – Год 3. – Вып. 2.
5. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1892. – Вып. 1
6. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1884-1885. – Т.3. – Вып. 1
7. Записки Харьковского отделения императорского Русского технического общества. – 1889. – Т.4. – Вып. 2.
8. Инструкция Харьковскому отделению Императорского Русского технического общества // Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества. – 1882. – Год 2. – Вып.1 – С. 118-120.
9. Михайловская А.И. Из истории промышленных выставок в России первой половины XIX в./ Очерки истории музейного дела в России. - В.3. - М., 1961.
10. Устав Императорского Русского технического общества // Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества. – 1882. – Год 2. – Вып.1 – С. 107-117.
11. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона / В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами. – Спб, 1890–1907.
12. www.ukrsugar.kiev.ua

Кушлакова Н.М. Музей Харьковского отделения Императорского русского технического общества: история создания и деятельности. В работе исследован процесс организации, открытия и деятельности музея Харьковского отделения Императорского Русского технического общества (ХО ИРТО). Проанализирована роль членов Совета в данном процессе. Установлены и раскрыты факты сотрудничества известных предпринимателей конца XIX - начала XX века с Харьковским отделением РТО и их вклад в создание музея.

Kushlakova N.M. Museum of Kharkov Department of the Imperial Russian Technical Society: the history of organization and activity. In work process of organization, opening and activity of the Museum of Kharkov Department of the Imperial Russian Technical Society (KD IRTS) is investigated. The role of Council members in the given process is analyzed. The facts of cooperation of known businessmen at the end of the XIX century-beginning of XX century with Kharkov Department RTS and their contribution to the creation of the museum are established and opened.